

UOT 376.

Nailə Tofiq qızı Hüseynova
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

AÇIQ RİNOLALIYA ZAMANI ƏMƏLİYYATDAN ƏVVƏLKİ KORREKSİYA İŞİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Наиля Тофик гызы Гусейнова
доктор философии по педагогике, доцент
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАБОТЫ ПРЕОПЕРАЦИОННОЙ КОРРЕКЦИИ ПРИ ОТКРЫТОЙ РИНОЛАЛИИ

Nailya Tofiq Huseynova
PhD in Pedagogy, Assistant Professor
State Pedagogical University of Azerbaijan

THE MAIN AREAS OF WORK OF PREOPERATIVE CORRECTION WITH OPEN RHINOLALIA

Xülasə: Məktəbəqədər yaşlı rinolaliyalı uşaqların qarşısında duran əsas vəzifə, onların nitqində yaranan qüsurların aradan qaldırılması yollarına həsr olunub. Uşaqlarla loqopedik iş zamanı məşğələlər yalnız fərdi keçirilməlidir. Loqopedik məşğələlər zamanı müxtəlif yaşlı uşaqlar fərqli inkişafa malik olduğundan, onların tapşırıqlarının xüsusiyyətləri diqqət mərkəzində olmalıdır. Çünki, uşaq orqanizmi fərdi dözümə malikdir, tapşırıqların miqdarı, onların məzmunu, həcmi fərdi seçilməlidir.

Açar sözlər: *rinolaliya, səs tələffüzü, yumşaq damaq, loqopedik müayinə, korreksiya, artikulyasiya aparatı*

Резюме: Основная задача работы с детьми дошкольного возраста состоит в том, чтобы сосредоточиться на способах устранения их речевых дефектов. Во время логопедической работы с детьми семинары должны проводиться индивидуально. Во время логопедического обучения дети разного возраста имеют разное развитие, и характеристики их заданий должны быть в центре внимания. Поскольку психофизические особенности ребенка индивидуальны, то и, количество задач, их содержимое и объем должны выбираться индивидуально.

Ключевые слова: *ринолалия, произношение, мягкое небо, логопедическое обследование, коррекция, артикуляционный аппарат*

Summary: The main task of working with pre-school children is to focus on ways to eliminate their speech defects. During the logopedic work with children, seminars should be held individually. During speech therapy, children of different ages have different development, and the characteristics of their tasks should be the focus of attention. Because the child's psychophysical characteristics are individual, then, the number of tasks, their contents and volume should be selected individually.

Keywords: *rhinolalia, pronunciation, soft palate, logopedic examination, correction, articulatory apparatus*

Əməliyyatdan əvvəlki dövrdə açıq rinolaliya zamanı (yanında) korreksiya işinin keçirilməsi aktualıq kəsb edir. Əməliyyata qədər nit-

qin bərpası üzrə erkən iş motorika artikulyasiyasının, şəxsin mimikalarının, səs tələffüzü bacarması

rıqlarının möhkəmləndirilməsinin məşqinə yönəldilmişdir.

Əsas məqsəd – normal nitq inkişafı üçün baza yaratmaq və patoloji kompensator funksiyalarının formalaşmasının qarşısını almaqdır. Bu dövrdə əməliyyatdan sonra damaq-udlaq bağlanması üçün damaq pərdəsini hazırlamaq, imkan daxilində udlaq əzələlərinin distrofiyasının qarşısını almaq lazımdır.

Əməliyyatdan əvvəlki dövrdə loqopedik vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Aktiv nitq orqanlarının məşqilə uşağın fiziki inkişaf etdirilməsi;

2. Nəfəsin diafraqmal tipinin qoyulması;

3. Eşitmə və görmə diqqətinin inkişafı (uşağın böyüklərin nitqini (danışığını) yamsılanması, uşağın böyüklərin əhatəsində olması və s.).

Əməliyyata qədər, bir qayda olaraq, növbəti məsələlər həll edilir:

- üz əzələlərini kompensator hərəkətlərindən azad etmək;

- sait səslərin düzgün tələffüzünü hazırlamaq;

- mümkün samit səslərin düzgün artikuliyasını hazırlamaq.

Əməliyyatdan əvvəlki dövrdə rinolaliyanın korreksiyası uşağın doğulduğu gündən başlanır və iki vasitə ilə həyata keçirilir:

Açıq rinolaliya zamanı loqopedik işin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

1. Fəaliyyət zamanı dilin funksionallığı və sistemliliyi;

2. Nasazlığın mexanizminin və simptomatik xüsusiyyətlərinin hesabı;

3. Səs artikulyasiyasının məşqi zamanı səslərin ardıcılığının müəyyən edilməsi;

4. Yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması;

5. İnkişaf prinsiplərinin nəzərə alınması, hansı ki, bütün psixi proseslər, həmçinin nitq özü də müəyyən inkişaf mərhələlərinə malikdir;

6. Düzgün danışmaq vərdişlərini əsasən loqoped və qismən valideynlərin möhkəmləndirməsi;

7. Kiçik yaşlılara iş zamanı fərdi yanaşma (3, 46).

Uşaqlarla loqopedik iş zamanı məşğələlər yalnız fərdi keçirilməlidir. Bu isə bir neçə səbəblə şərtlənir: Loqopedik məşğələlər zamanı müxtəlif yaşlı uşaqlar fərqli inkişafa malik olduğundan, onların tapşırıqlarının xüsusiyyətləri

diqqət mərkəzində olmalıdır. Çünki, uşaq orqanizmi fərdi dözümlə malikdir, tapşırıqların miqdarı, onların məzmunu, həcmi fərdi seçilməlidir.

Nitqlə iş zamanı loqopedlər fərdi yanaşmanı və fasiləsizliyi təklif edərək əməliyyata qədərki və əməliyyatdan sonrakı dövrdə psixi inkişafı, yeni psixi keyfiyyətləri, inkişafın böhranları, sabit dövrləri, inkişafın və aparıcı fəaliyyətin vəziyyətini nəzərə alırlar. Bu iş zamanı valideynlərin də rolu çox böyükdür və buna loqopedlər məsuliyyət daşıyırlar. Loqopedin rəhbərliyi altında onlar uşağın erkən təlim-tərbiyə işini, düzgün inkişafını həyata keçirirlər. Nitqin inkişafının spesifik yaş dövrü mövcuddur ki, – o, uşağın həyatının ilk üç ilidir. Bu dövrdən sonra nitqin inkişafı və təlim prosesi kəskin yavaşlayır və bu sahədə böyük səylər tələb edir. Valideynlər və loqopedlər birgə fəaliyyət zamanı uşağın inkişafı üçün aşağıdakıları diqqət mərkəzində saxlamalıdırlar:

- uşaqla ünsiyyət zamanı sözləri yavaş-yavaş və aydın tələffüz edin;

- xüsusi yaradılmış oyunlar vasitəsilə uşağın diqqətini və səbrini inkişaf etdirin;

- normal nitqli uşaqların kollektivində sərbəst ünsiyyəti üçün şərait yaradın;

- danışğını inkişaf etdirin, düzgün nəfəs almağı tərbiiyə edin, oyun formasında xırda motorikasını məşq etdirin;

- lüğət ehtiyatını genişləndirin, ümumiləşdirmə və anlayış qabiliyyətini inkişaf etdirin.

Nitq zamanı eşitmə analizatoru aparıcı rolu öz üzərinə götürür. İnsan səsini eşitmə konsentrasiyası artıq doğulduqdan 14 gün sonra meydana çıxır. Uşağın nitqi mənimsəməsi zamanı əsas mexanizm imitasiya və ya təqlid prosesidir. Təqlid yolu ilə uşaq faktiki olaraq bütün ana dilini mənimsəyir. Ona görə də uşaqların nitqinin düzgün formalaşması üçün böyüklər tərəfindən düzgün, qüsursuz nitq tələb olunur.

Uşağın həyatının ilk günlərindən o, böyüklərlə bilavasitə emosional ünsiyyətdə olur. Bunun sayəsində uşağın ruhu ünsiyyətə ehtiyac kimi formalaşdırılır. Loqoped valideynləri uşağın perseptiv ünsiyyətinin inkişafında diqqətli olmağı öyrədir.

Uşaq və böyüklərin ünsiyyətinin inkişafının əsas şərtlərindən biri əllərin funksiyasının təkmilləşdirilməsi sayılır. Böyüklər uşaqla bir-

likdə görmə, eşitmə və əl hərəkətlərinin köməyi ilə əşyaları izləyir və öyrənir, hissi təcrübənin toplanmasını stimullaşdırır. Ünsiyyətdə ilkin şərtləri olaraq uşağa daimi sevgini və hörməti, marağı və razılığı göstərmək əhəmiyyətlidir. Yalnız müvəffəqiyyət və sevinc motivasiyanı yaradır. Nəzərə almaq lazımdır ki, müxtəlif yaş pillələrində uşaq mənimsəmənin və öz nitqinin təkmilləşdirilməsinin müxtəlif anatomik-fizioloji imkanlarına malikdir. Həyatın birinci ilində danışıq aparatı hələ formalaşmaq mərhələsində olur. Yüngül və qırıq səslər məhz həyatın ilk 3 ayında intensiv inkişaf edir və bu inkişafı stimullaşdırmaq lazımdır.

Uşaqlarda korreksiya işinə doğulduğu gündən başlanılmalıdır. Açıq rinolaliya zamanı əməliyyatdan əvvəlki korreksiya işini bir neçə mərhələyə ayırmışlar:

I mərhələ. Astenik sindromun xəbərdarlığı mərhələsidir. Xəstə uşaqlar iməkləmə və yerimə üzrə inkişafdan gecikirlər, buna görə hərəkətdici fəallığı stimullaşdırmaq lazımdır-oyuncağı, uzadılan qidani yeriyərək, iməkləyərək gedib götürmək və s. İməkləmə mərhələsi nitqin inkişafı üçün çox əhəmiyyətli olduğundan, açıq rinolaliyalı uşaqlara uşaq arabalarının istifadəsi tövsiyə edilmir.

Rinolaliyalı uşaqlar zəif doğulurlar, buna görə də həyatın ilk günlərindən onlarda gücləndirmə işi aparmaq, fiziki inkişafı (hovuz, velosiped, xizəklər) stimullaşdırmaq əhəmiyyətlidir.

II mərhələ. Dilin yanlış fiksasiyasının xəbərdarlığı.

Dil üçün dinamik məşqlər.

Yuxarı üst dişlərlə dilin ucunun qaşınması;

III mərhələ. Nəfəs pozulmasının xəbərdarlığı.

Tənəffüsün düzgün formalaşdırılması üçün müxtəlif tapşırıqlar həyata keçirilir.

IV mərhələ. Damaq-udlaq əzələlərinin aktivləşməsi. Öskürmə tapşırıqları etmək, az su ilə boğazı yaxalamaq, südü az-az udmaq və s.

V mərhələ. Səsin gurluğu və ucalığının inkişafı. Böyük və kiçik pişik kimi miyoldamaq tapşırıqları həyata keçirilir.

VI mərhələ. Danışıq və psixi inkişafın ləngiməsinin profilaktikası. Uşağa oxumaqla, şəkilləri göstərməklə, yaddaşını, diqqətini, düşüncəsini (təfəkkürü) mümkün qədər inkişaf etdirmək.

VII mərhələ. Uşağın inkişafının müxtəlif sferalarında inkişafın ləngiməsi xəbərdarlığı. Belə ki, uşaq özünü dəyərsiz hiss etməməlidir, uşağı həvəsləndirmək, tərifləmək, mükafatlandırmaq, dünyaya xeyirxah münasibəti formalaşdırmaqla onun emosional-iradəli sferasını inkişaf etdirmək lazımdır.

VIII mərhələ tələffüzün inkişafı ilə əlaqədardır: Tələffüz zamanı nəfəs vermədə normada qarın boşluğu və daxili qabırğaarası əzələlər fəal iştirak edir, hansı ki, onlar nəfəs vermənin uzadılmasını təmin edir və hava axınının kifayət qədər təzyiqli olmasına təsir edir. Tələffüzün inkişafı bir neçə mərhələdə həyata keçirilir.

I. Ağız açıq halda gücləndirilmiş udlaq nəfəsverməsinin formalaşdırılması.

II. Ağız və burun nəfəsinin formalaşdırılması.

Səs tapşırıqları müxtəlif formada olur. Əvvəlcə "A" – uzun, sonra "E" – uzun şəkildə tələffüz edilir, daha sonra "A-E" səslənməsi, ondan sonrasa "E-A" səslənməsi məşq etdirilməlidir. Tapşırıq gündə 6-8 dəfə təkrar edilməlidir.

IX mərhələ. Düzgün hava axınının hazırlanmasıdır. Uşağın bir əlini sinəsinə, digərini qarına qoymaqla çalışmaq lazımdır ki, əvvəlcə tam uzanaraq, sonra yarımçıq uzanaraq və yarım oturaq vəziyyətdə uşaq nəfəs alsın, versin və hava axınını hiss etsin. Tapşırığı gündə ən azı 3 dəfədən 15 dəfəyə qədər təkrar etmək. Bu zaman diqqət etmək lazımdır ki, körpədə baş ağrısı və fırlanması olmasın.

X mərhələ. Yanaqlar üçün məşq keçirilməsi: Yanaqların tumarlanması - dili güclə ağız boşluğunun iç tərəfinə sıxaraq ağız dairəsi üzrə dövrü dolama (dövrələmə).

XI mərhələ. Dodaqlar üçün məşq həyata keçirilməlidir. Bu tapşırıqlara aşağıdakılar aid edilə bilər.

Gimnastikanı və masajı kəskin hərəkətlərdən çəkinərək 5 dəqiqəyə qədər gündə 3-4 dəfə keçirmək lazımdır.

XII mərhələ. Fonematik eşitmənin inkişafı. 5 yaşa qədər uşağı nitqsiz səslərlə tanış edirlər və onları ayırmağı öyrədirlər: suyun şırıldamasını, kağızın xışıldamasını, oyuncaq qavalın, fitin və s. 5 yaşdan sonra isə artıq uşağa danışıq səsilə əlaqələndirərək hərfliəri tanış edirlər.

Yuxarıda göstərilən məşqlərdə körpə səslərin tələffüzündə vacib rol oynayan artikulyasiya aktivliyinin variantlarını inkişaf etdirir.

A. İppolitova açıq rinolaliya zamanı əməliyyatdan əvvəlki korreksiya işləri ilə bağlı bir sıra metodlar irəli sürmüşdür. A. İppolitova loqopedik təsir prosesini iki dövrə bölmüşdür.

1. Hazırlıq dövrü.

Bu dövrün məşğuliyyətlərinin əsas məqsədi - düzgün nitq tənəffüsünün və paralel olaraq düzgün artikulyasiyanın formalaşdırılmasıdır.

Bu dövrü şərti olaraq iki mərhələyə bölmək olar:

A) Burun və ağız vasitəsilə nəfəs almanın və nəfəs vermə zamanı nitq tənəffüsünün düzgün formalaşdırılmasıdır.

B) Sait və kar samit səslərin artikulyasiyanın reallaşdırılması zamanı uzun müddətli ağız nəfəs verməsinin formalaşması.

Birinci mərhələ nitq tənəffüsünün formalaşdırılmasıdır. Nitq tənəffüsünün formalaşması uşaqla bütün iş boyunca həyata keçirilir. Hazırlıq

dövründə bu iş yalnız uzun müddətli ağız nəfəs verməsinin formalaşdırılması ilə məhdudlaşdırılır.

İppolitovaya görə düzgün nitqin formalaşması üçün ən effektiv üsuldür diafraqmal nəfəs texnikasıdır.

İkinci korreksiya iş mərhələsi oral praksisin inkişafı ilə əlaqədardır. Diafraqmal nəfəsin inkişafı saitlərin və samit səslərin artikulyasiyası ilə artikulyasiya aparatının gimnastikası paralel aparılır.

Məqalənin aktuallığı: Məktəbəqədər yaşlı rinolaliyalı uşaqların qarşısında duran əsas vəzifə, onların nitqində yaranan qüsurların aradan qaldırılması yollarına həsr olunub.

Məqalənin elmi yeniliyi: Məqalədə rinolaliyalı uşaqların problemləri araşdırılır, aradan qaldırılmasına dair məsləhətlər verilib.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti: Məqalədə irəli sürülən təkliflər, nəticələr, məktəbəqədər müəssisələrdə, məktəb və internatlarda, reabilitasiya mərkəzlərində təlim-tərbiyə prosesində nəzərə alın bilər.

Ədəbiyyat

1. Ипполитова А. Г. Логопедические приемы работы при открытой гнусавости и псевдобульбарном параличе. М., 1952.
2. Ипполитова А. Г. Приемы логопедической работы при открытой гнусавости. М., 1955.
3. Ипполитова А. Г. Логопедические занятия при ринолалии в дооперационном периоде. В кн.: Очерки по патологии речи и голоса. М., 1963.

E- mail: nailyahuseyn72@gmail.com

Rəyçilər: *ped.ü.fəls.dok., dos. D.Ə. Dostuzadə, ped.ü.fəls.dok. E.M. Kərimova*

Redaksiyaya daxil olub: 02.03.2018